

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“ВІЦЕБСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ ІМЯ П.М. МАШЭРАВА”

На правах рукапісу
УДК 37.013.8: 39 : 37.036(043.3)

ТУБОЛЕЦ
Святлана Рыгораўна

**ТРАДЫЦЫІ ЭСТЭТЫЧНАГА ВЫХАВАННЯ
Ў БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ ПЕДАГОГІЦЫ
канца ХІХ – пачатку ХХ стагоддзяў**

Дысертацыя на атрыманне вучонай ступені
кандыдата педагагічных навук па спецыяльнасці
13.00.01. – агульная педагагіка, гісторыя педагагікі і адукацыі

Навуковы кіраўнік:
Арлова Г.П.,
доктар педагагічных
навук, прафесар

Віцебск, 2011

ЗМЕСТ

УВОДЗІНЫ.....	3
АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ.....	5
ГЛАВА 1 ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГЧНЫЯ АСНОВЫ ДАСЛЕДАВАННЯ ПРАБЛЕМЫ ЭСТЭТЫЧНАГА ВЫХАВАННЯ Ё БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ ПЕДАГОГІЦЫ	
1.1 Асноўныя прынцыпы даследавання традыцый эстэтычнага выхавання ё народнай педагогіцы.....	10
1.2 Сутнасць эстэтычнага ідэалу ё беларускай народнай педагогіцы канца ХІХ – пачатку ХХ стагоддзяў...	36
ГЛАВА 2 РЕАЛІЗАЦЫЯ ЭСТЭТЫЧНАГА ВЫХАВАННЯ Ё БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ ПЕДАГОГІЦЫ канца ХІХ – пачатку ХХ стагоддзяў	
2.1 Асноўныя ўмовы рэалізацыі традыцый эстэтычнага выхавання беларускай народнай педагогіцы.....	56
2.2 Змест традыцый эстэтычнага выхавання ё беларускай народнай педагогіцы.....	77
ЗАКЛЮЧЭННЕ.....	108
БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС.....	114
ДАДАТАК.....	136

УВОДЗІНЫ

Прыярытэтнай задачай дзяржаўнай палітыкі і надзённай патрэбнасцю сучаснага грамадства ў кантэксце пошукаў эстэтычнага ідэалу з'яўляецца зварот да народнай спадчыны. Дадзеная акалічнасць патрабуе тэарэтычнага і практычнага вывучэння народнага педагагічнага вопыту, творчай рэалізацыі яго пазітыўнага патэнцыялу. Гэта актуалізуе разнастайныя даследаванні ў галіне этнапедагагікі. Навуковыя і практычныя накірункі вырашэння этнапедагагічных і этнакультурных праблем прадстаўлены ў працах беларускіх даследчыкаў: Г.П. Арловай (пераемнасць навуковай і народнай педагагікі), В.С. Болбаса (этыка-педагагічныя ідэі), Я.Д. Грыгаровіч (роля народнай культуры ў выхаванні асобы), К.У. Гаўрылавец, І.І. Казімірскай (маральна-эстэтычнае выхаванне), У.М. Конана (развіццё эстэтычнай думкі на Беларусі), В.К. Салеева (этнаэстэтыка).

Актуальнасць звароту да вывучэння традыцый народнай педагагікі беларусаў у эстэтычным выхаванні абумоўлена шэрагам супярэчнасцей:

– паміж зместам Канцэпцыі неперапыўнай адукацыі і выхавання дзяцей і навучэнскай моладзі, у якой задача духоўнага, у тым ліку эстэтычнага, выхавання выступае прыярытэтнай, і адсутнасцю цэласнай сістэмы эстэтычнага выхавання, заснаванай на этнакультурных традыцыях народа;

– паміж размытым эстэтычным ідэалам сучаснага грамадства, звязаным з адмоўным уплывам заходняй масавай культуры, і сфарміраваным на працягу стагоддзяў эстэтычным вопытам беларусаў, што знайшло ўвасабленне ў традыцыях народнага эстэтычнага выхавання;

– паміж усведамленнем навукоўцамі, асветнікамі, шырокай грамадскасцю адметнасці традыцый беларускай народнай педагагікі, яе значнасці для тэорыі і практыкі эстэтычнага выхавання і адсутнасцю фундаментальных навуковых даследаванняў па азначанай праблеме.

Актуальнасць тэмы, вызначаныя супярэчнасці даюць падставу для фармулёўкі праблемы даследавання – фарміраванне традыцый эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагагіцы. Увага да абранага перыяду абумоўлена пашыраным выкарыстаннем традыцый беларускай педагагікі ў жыцці грамадства, якія на той час з'яўляліся адзіным сродкам выхавання дзяцей беларусаў. Пераважную колькасць насельніцтва складала сялянства, дзе панавала патрыярхальная сям'я як галоўны носьбіт народна-педагагічных традыцый. Гэты перыяд пазначаны з'яўленнем шырокага кола фундаментальных этнаграфічных і фальклорных прац Я.Ф. Карскага, М.Я. Нікіфароўскага, Е.Р. Раманава, А.К. Сержпудоўскага, П.В. Шэйна.

Асобныя аспекты народнага выхавання прадстаўлены ў працах айчынных вучоных В.У. Буткевіч, А.Э. Крываносавай, Ю.С. Любімавай, А.Л. Міхайлавай, У.В.

Пашкевіча, Л.В. Ракавай, у якіх даследуюцца традыцыі беларускай народнай педагогікі. Аднак на сённяшні дзень адсутнічае даследаванне, якое б цэласна, сістэмна раскрывала традыцыі эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы канца XIX – пачатку XX стагоддзяў, што актуалізуе значнасць звароту да заяўленай тэмы і праблемы.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь працы з грунтоўнымі навуковымі праграмамі (праектамі) і тэмамі

Дысертацыйная работа выканана ў межах мэтавай дзяржаўнай праграмы “Выхаванне дзяцей і навучэнскай моладзі ў Рэспубліцы Беларусь на 2000-2005 гг.” (№ дзяржрэгістрацыі 200002117), “Канцэпцыі непарарыўнага выхавання дзяцей і навучэнскай моладзі ў Рэспубліцы Беларусь на 2006-2010 гг.” (№ дзяржрэгістрацыі 125), “Праграмы непарарыўнага выхавання дзяцей і навучэнцаў у Рэспубліцы Беларусь на 2006-2010 гг.” (№ дзяржрэгістрацыі 132) і тэм навукова-даследчай лабараторыі кафедры сацыяльна-педагагічнай работы УА “ВДУ імя П.М. Машэрава” “Прафесійнае майстэрства спецыялістаў сацыяльнай і адукацыйнай сфер” (зацверджана Саветам УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, пратакол № 9 ад 26.03.2004 г.), “Навукова-метадычныя асновы ўдасканалвання прафесійнай падрыхтоўкі спецыялістаў па сацыяльнай рабоце і псіхалогіі ва ўмовах вну” (№ дзяржрэгістрацыі 20100101), а таксама ў супрацоўніцтве з міжнароднай навукова-даследчай лабараторыяй УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, Віцебск і НАУ “Інстытут псіхалогіі і педагогікі”, Масква (у рамках дагавору аб супрацоўніцтве пры падрыхтоўцы спецыялістаў, № 1080 ад 26 снежня 2005 года).

Мэта і задачы даследавання

Мэта даследавання – выявіць і даць цэласную характарыстыку традыцыям эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы (канец XIX – пачатак XX ст.).

Дасягненне пастаўленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных *задач*:

1. Удакладніць паняццёна-тэрміналагічны апарат у кантэксце даследавання традыцый эстэтычнага выхавання ў народнай педагогіцы.

2. Раскрыць параметральныя характарыстыкі і асноўныя перадумовы фарміравання эстэтычнага ідэалу ў беларускай народнай педагогіцы канца XIX – пачатку XX ст.

3. Вызначыць асноўныя ўмовы рэалізацыі традыцый эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы перыяду канца XIX – пачатку XX ст.

4. Канкрэтызаваць змест традыцый эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы даследаванага перыяду.

5. Распрацаваць аўтарскую класіфікацыю метадаў эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы канца XIX – пачатку XX ст.

Аб’ект даследавання - беларуская народная педагогіка.

Прадмет даследавання – педагагічныя традыцыі эстэтычнага выхавання беларускага народа ў перыяд канца XIX – пачатку XX стагоддзяў.

Асноўныя палажэнні дысертацыі, што выносяцца на абарону:

1. Паняццёва-тэрміналагічны апарат у кантэксце даследавання актуалізуе ўдакладненне ключавых паняццяў: *эстэтычнае выхаванне ў народнай педагогіцы, традыцыя, традыцыі эстэтычнага выхавання ў народнай педагогіцы.*

Эстэтычнае выхаванне ў народнай педагогіцы – галіна практыка-выхаваўчай дзейнасці, накіраванай на выхаванне ў асобе жадання, здольнасці ўспрыняцця і разумення таго прыгожага, якое з’яўляецца жыццёва неабходным; фарміраванне на гэтай глебе эстэтычных густаў, эмацыянальных адносін да акаляючага свету і сацыяльнага жыцця праз авалоданне культурай продкаў. Эстэтычнае выхаванне ў народнай педагогіцы як працэс ахоплівае ўсе ўзроставыя групы, характарызуецца працягласцю (ад нараджэння дзіцяці і на працягу ўсяго жыцця), мэтакіраванасцю (фарміраванне эстэтычна дасканалай асобы), комплекснасцю (выхоўваюць людзі, прыродная рэчаіснасць, побыт), бесперапыннасцю (адбываецца падчас працоўнай дзейнасці і ў вольны час).

Традыцыя – гэта сістэма перадачы сацыяльна значных ведаў, каштоўнасцей, поглядаў, навыкаў, што гістарычна склалася на працягу стагоддзяў пад уплывам нацыянальнай культуры і накіравана на захаванне і памнажэнне народнага вопыту.

Традыцыі эстэтычнага выхавання ў народнай педагогіцы – гістарычна аформленая на працягу стагоддзяў сістэма перадачы эстэтычных ведаў, каштоўнасцей, поглядаў, густаў народа ў працэсе выхаваўчага ўзаемадзеяння пакаленняў.

2. Параметральнымі характарыстыкамі эстэтычнага ідэалу беларускага народа з’яўляюцца: *дынамізм* (як існаванне шматварыянтнасці эстэтычна значнай з’явы, працэсу, адзінкі), *дэмакратызм* (як магчымасць і/або патрабаванне для кожнага чалавека валодання майстэрстам і яго праяве ў працоўнай ці мастацкай дзейнасці), *кансерватызм* (як паступовае з’яўленне ці знікненне новых фальклорных форм, форм мастацкай выразнасці), якія дазваляюць кожнаму чалавеку ствараць прыгажосць суадносна з уласным бачаннем, але ў агульным нацыянальным накірунку.

Асноўнымі перадумовамі фарміравання эстэтычнага ідэалу ў беларускай народнай педагогіцы з’яўляюцца *аб’ектыўныя* (геаграфічныя, біялагічныя, класавыя) і *суб’ектыўныя* (нацыянальныя, рэлігійныя, працоўныя, маральныя, міжнацыянальныя).

Параметральныя характарыстыкі і асноўныя перадумовы прадвызначаюць зыходныя ўстаноўкі і асаблівасці фарміравання эстэтычнага ідэалу ў беларускай народнай педагогіцы канца XIX – пачатку XX ст.:

- эстэтычны ідэал народнай педагогікі варта разглядаць, па-першае, як абагульнены, адзіны для ўсіх беларусаў, па-другое, у кантэксце ўзаемасувязі і ўзаемадзеяння працоўнага, маральнага, разумовага, фізічнага ідэалаў;

- праца з’яўляецца стрыжнем, які дапамагае звязаць у адзіны ланцужок асобу і калектыў у агульнай эстэтычнай дзейнасці;

- на першае месца ў эстэтычным ідэале выступае ўнутраная прыгажосць чалавека, яго душа, характар, розум, дзеянні, учынкi;

- існуе цесная сувязь паміж эстэтычным ідэалам і сацыяльна-маральнымі паводзінамі (узаемаадносiны з суседзямi, аднавяскоўцамі, сямейнікамі);

- эстэтычны ідэал беларускага народа замацаваны ў творчасці і свядомасці людзей, перадаецца з пакалення ў пакаленне праз традыцыі, мастацтва, фальклорную творчасць, абрадавыя дзеянні, у якіх выразна адлюстраваны традыцыі беларускай народнай педагогікі.

3. *Асноўнымі ўмовамі рэалізацыі традыцый эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы канца XIX – пачатку XX ст. з’яўляюцца:*

- прыроднае ўздзеянне (прырода паспрыяла ўзнікненню пачуцця прыгожага, развіла ўнутраную культуру, эстэтычны густ беларуса, сфарміравала адметную прыгажосць душы, інтэлігентнасць);

- выхаванне ў працы (працоўныя дзеянні, вынікі працы ініцыявалі асэнсаванне іх эстэтычнай каштоўнасці);

- выкарыстанне патэнцыялу народнай творчасці (індывидуальная творчасць злівалася з калектыўнай мастацкай свядомасцю, пашыраючы ідэалы народнай эстэтыкі і адлюстроўваючы духоўны вопыт, эстэтычны густ);

- распаўсюджванне ў паўсядзённым жыцці беларускага селяніна трыяды: мары, народныя вераванні, успаміны як інтэнсіфікатары народнага духоўнага жыцця.

4. *Змест традыцый эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы вынікае з узаемадзеяння мэты, метадаў і сродкаў выхавання. Згодна з узроставымі асаблівасцямі, працэс эстэтычнага выхавання доўжыўся на працягу жыцця, але асноўная перавага ў станаўленні эстэтычнага светаўспрымання надавалася трыядзе дзіця-падлетак-юнак. На падставе крытэрыю якасных змяненняў у эстэтычнай свядомасці і дзейнасці асобы вызначаны наступныя перыяды: пачуццёвае ўваходжанне ў свет эстэтыкі; фарміраванне эстэтычнай свядомасці; стварэнне сістэмы эстэтычнага светаўспрымання; практычнае эстэтычнае пераўтварэнне рэчаіснасці.*

У перыяд пачуццёвага ўваходжання ў свет эстэтыкі (маленства, ад

нараджэння да 6-8 гадоў) асноўнымі выступаюць метады фарміравання непасрэднага пачуццёвага адлюстравання рэчаіснасці: назіранне, растлумачэнне, перакананне, гульня, якія рэалізуюцца праз выкарыстанне калыханак, пацешак, забаўлянак, лічылак. *Перыяд фарміравання эстэтычнай свядомасці (дзяцінства-падлеткавае, ад 6-8 да 12-14 гадоў)* скіраваны на фарміраванне эстэтычных перажыванняў. Дзеці прывучаюцца кіравацца крытэрыем якасці – прыгажосцю. Выкарыстоўваюцца расповед, гутарка, дзеці ўводзяцца ў свет казак, загадак, прымавак і прыказак, гуляюць у гульні, крыніцай якіх з'яўляецца працоўная дзейнасць, працуюць. *Перыяд стварэння сістэмы эстэтычнага светаўспрыняцця рэчаіснасці (падлеткава-юнацкі, ад 12-14 да 16-17 гадоў)* аб'ядноўвае папярэдні і наступны перыяды, характарызуецца пераходам ад фарміравання эстэтычных перажыванняў да арганізацыі практычнай дзейнасці. *Перыяд практычнага эстэтычнага пераўтварэння рэчаіснасці (маладосць, 16-17 год – падрыхтоўка да ўступлення ў шлюб)* – арганізацыя эстэтычна значнай практычнай дзейнасці, якая адбываецца праз працу, святы, абрады, традыцыі.

5. *Аўтарская класіфікацыя метадаў эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы* заснавана на скіраванасці на ўнутраны свет асобы або ад асобы на знешні духоўны ці матэрыяльны свет. Адпаведна метады эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы класіфікуюцца на інтравертаваныя і экстравертаваныя. Гэтыя метады рэалізуюцца ў сям'і, мясцовай суполцы жыхароў, калектыве аднагодкаў і ў працэсе самавыхавання.

Інтравертаваныя метады накіраваны на далучэнне асобы да свету прыгажосці: фарміраванне і развіццё ўмення бачыць, адчуваць, успрымаць, разумець, адцэньваць прыгожае, эстэтычна перажываць з'явы, учынкi. Да дадзенай групы метадаў адносяцца: праца, гульня, прыклад і аўтарытэт, назіранне, перакананне, прывучэнне, практыкаванне, унушэнне, расповед, гутарка, тлумачэнне, ухваленне, заахвочванне, зварот да эстэтычных пачуццяў, павага да старэйшых, узаемная павага, грамадская думка, запалохванне, вымова, асуджэнне, саманазіранне.

Экстравертаваныя метады скіраваны на фарміраванне ўменняў ствараць і захоўваць прыгажосць паводзін, зносін, працы, творчасці, прыроды. Да ліку такіх метадаў адносяцца: праца, практыкаванне, прывучэнне, ухваленне, іспыт, спаборніцтва, грамадская думка, вымова, сумеснае правядзенне вольнага часу, супрадкі, гульня, пастаноўка перспектывы.

Асабісты ўклад саіскальніка

Дысертацыя з'яўляецца самастойна выкананым даследаваннем праблемы фарміравання традыцый эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы канца XIX-пачатку XX ст. Саіскальнікам удакладнены змест

паняццяў: “эстэтычнае выхаванне ў народнай педагогіцы”, “традыцыя”, “традыцыі эстэтычнага выхавання ў народнай педагогіцы”; распрацавана аўтарская класіфікацыя метадаў эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы; вызначана прыярытэтная скіраванасць інтравертаваных і экстравертаваных метадаў эстэтычнага выхавання суадносна з узроставымі асаблівасцямі і напрамкамі эстэтычнага выхавання; вызначаны галоўныя ўмовы рэалізацыі эстэтычнага выхавання ў беларускай народнай педагогіцы (прыроднае ўздзеянне, выхаванне ў працы, выкарыстанне патэнцыялу народнай творчасці, распаўсюджванне ў паўсядзённым жыцці беларускага селяніна трыяды - мары, народныя вераванні, успаміны – як інтэнсіфікатара народнага духоўнага жыцця).

Апрацацыя вынікаў дысертацыі

Вынікі дысертацыі абмяркоўваліся на пасяджэннях кафедры педагогікі і сацыяльна-педагагічнай работы УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”; у дзейнасці навукова-даследчай лабараторыі кафедры сацыяльна-педагагічнай работы УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”; на пасяджэннях міжнароднай навукова-даследчыцкай лабараторыі (НАУ “Інстытут псіхалогіі і педагогікі” (Масква) і УА “ВДУ імя П.М. Машэрава” (Віцебск)); курсаў павышэння кваліфікацыі (ДУА “Віцебскі абласны інстытут развіцця адукацыі”); Віцебскага абласнога метадычнага цэнтра народнай творчасці; пры распрацоўцы раздзела вучэбнага курса “Этнапедагогіка” для студэнтаў ФСПіП УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”; падчас кіраўніцтва студэнцкімі курсавымі і дыпломнымі працамі.

Навуковыя высновы і практычныя рэкамендацыі дысертацыі прадстаўлены аўтарам у выглядзе дакладаў і паведамленняў на 22 рэспубліканскіх і міжнародных навукова-практычных канферэнцыях.

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі

Матэрыялы даследавання знайшлі адлюстраванне ў 30 публікацыях – 2 вучэбна-метадычных дапаможніках, 5 навуковых артыкулах, апублікаваных у рэцэнзаваных часопісах, у манаграфіі, 22 матэрыялах навуковых канферэнцый (6 публікацый падрыхтаваны ў сааўтарстве). Агульны аб’ём апублікаваных матэрыялаў складае 334 старонкі (20,87 аўтарскіх аркушаў), з іх у сааўтарстве – 173 старонкі (10,81 аўтарскіх аркушаў).

Структура і аб’ём дысертацыі

Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, дзвюх глаў, заключэння, спіса выкарыстаных крыніц, дадатку. Агульны аб’ём складае 175 старонак з уключэннем 2 малюнкаў і 2 табліц, што займаюць 4 старонкі. Спіс выкарыстаных крыніц уключае 284 найменні на рускай і беларускай мовах і займае 22 старонкі. Дадатак складае 40 старонак.